

СТРАТЕШКИ ПРАВЦИ РАЗВОЈА СРБИЈЕ У XXI ВЕКУ

ЕКОНОМИЈА

ЗАПОСЛЕНОСТ

И РАД У СРБИЈИ У XXI ВЕКУ

ЗБОРНИК РАДОВА СА НАУЧНОГ СКУПА
ОДРЖАНОГ 4. И 5. XII 2017. У СРПСКОЈ АКАДЕМИЈИ НАУКА И УМЕТНОСТИ

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

Фокус скупа „Економија: рад и запосленост у Србији у XXI веку“, а самим тим и радова у овом зборнику, није изабран случајно јер је управо у овим областима, не само у Србији, већ и у свету последњих деценија дошло до радикалних промена које су у току и које ће у наредним деценијама у потпуности изменити цивилизацијски амбијент. Ове промене резултат су убрзаног технолошког напретка али и глобалних кретања у којима традиционална схватања економије, културе, идентитета, државе, суверенитета у свим његовим видовима као да постају анахрона. Смисао ових промена често нисмо у стању у потпуности да разумемо, а још мање са поузданошћу да предвиђамо у ком правцу ће се оне одвијати. Стога су радови у овом зборнику покушај да се назначе кључне тачке у којима се наведене промене одигравају и да се да груба пројекција њиховог развоја у наредним деценијама како би се благовремено предузеле мере које би омогућиле Србији да им се прилагоди.

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS

SCIENTIFIC CONFERENCES

Book CLXXXVI

DEPARTMENT OF SOCIAL SCIENCES

Book 41

ECONOMY
EMPLOYMENT AND WORK IN SERBIA
IN THE 21st CENTURY

PROCEEDINGS FROM THE SCIENTIFIC CONFERENCE
HELD ON DECEMBER 4th and 5th, 2017

Accepted for publication at the 7th Session of the Department of Social Sciences,
held on September 25th, 2018, after being reviewed by academician
Kosta Čavoški and Dejan Popović

EDITOR

Corresponding Member

ALEKSANDAR KOSTIĆ

BELGRADE 2018

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

НАУЧНИ СКУПОВИ

Књига CLXXVI

ОДЕЉЕЊЕ ДРУШТВЕНИХ НАУКА

Књига 41

ЕКОНОМИЈА
ЗАПОСЛЕНОСТ И РАД У СРБИЈИ
У XXI ВЕКУ

ЗБОРНИК РАДОВА СА СИМПОЗИЈУМА
ОДРЖАНОГ 4. И 5. ДЕЦЕМБРА 2017. ГОДИНЕ

Прихваћено за објављивање на VII седници Одељења друштвених наука,
одржаној 25. септембра 2018. године, на основу реферата академика
Косте Чавошког и Дејана Поповића

УРЕДНИК

дописни члан

АЛЕКСАНДАР КОСТИЋ

БЕОГРАД 2018

Издаје
Српска академија наука и уметности
Београд, Кнез Михаилова 35

Лектор и коректор
Светлана Стојковић

Припрема за штампу
Досије студио, Београд

Тираж: 400 примерака

ISBN 978-86-7025-786-3

Штампа
Планета принт, Београд

САДРЖАЈ

- 9 | Реч уредника
- 11 | Реч Владимира С. Костића,
председника Српске академије наука и уметности
- 13 | Реч Славице Ђукић Дејановић,
министарке без портфеља у Влади Републике Србије задужене
за демографију и популациону политику
- 15 | Реч Бранислава Боричића,
декана Економског факултета Универзитета у Београду
- 17 | Михаил Арандаренко: *Изазови њржишића рада и
зайослености у Србији у XXI веку*
- 43 | Горан Пенев: *Демографски оквири неравноишеже на њржишићу
рада из дуорочне ѡерсијективне*
- 73 | Мирјана Рашевић, Славица Ђукић Дејановић: *Полићички
одјовор на демографске изазове*
- 93 | Шкорић и сарадници: *Персијективне развоја села
и ѡлојоривреде у Србији до 2040. јодине*
- 143 | Дејан Б. Поповић: *Роботи и зайослености у четвртој
индустријској револуцији*
- 155 | Горана Крстић: *Ефекти количине и квалитетна рада
на блајосићање и неједнакости дохојка у Србији*
- 175 | Јелена Жарковић Ракић, Марко Владисављевић: *Неактивности
жена на њржишићу рада Србије: анализа узрока и ѡолићика
које би дојринеле расћу зайошљавања*
- 191 | Маја Јандрић, Драган Алексић: *Инстићуције и ѡолићике
њржишића рада*
- 227 | Иван Николић, Јуриј Бајец, Љиљана Пејин Стокић:
Зайослености у свећилу бржеј економској развоја
- 253 | Драгана Марјановић: *Проблеми младих изван образовања
и зайослености*

- 273 | Марио Рељановић: Ајенције за привремено запошљавање: *прекарни рад или ефикасно држишће рада?*
- 293 | Милена Драгићевић Шешић, Рада Дрезгић: *Запошљавање и прекарни положај радника у креативном сектору – културни радници у трајању за самоодрживошћу*
- 321 | Зоран Стојиљковић: *Криза индустријских односа и (не)моћности ефективної дијалоја*
- 343 | Слободан Цвејић: *Социјална предузећа у Србији*

РЕЧ УРЕДНИКА

Зборник који је пред нама садржи радове који су изложени на скупу под насловом „Економија: рад и запосленост у Србији у XXI веку“ који је одржан 4. и 5. децембра 2017. године у организацији Српске академије наука и уметности, Економског Факултета Универзитета у Београду и Комисије за демографију и популациона питања Владе Републике Србије. Поменути скуп део је циклуса под насловом „Стратешки правци развоја Србије у у XXI веку“ и до сада су, у организацији САНУ, одржани скупови посвећени образовању, науци и култури, а радови са ових скупова објављени су у посебним зборницима.

Четврти скуп у оквиру овог циклуса посвећен је економији, али је Програмском одбору било јасно да једним скупом није могуће обухватити овако широку област. Стога је одлучено да се скуп ограничи на један аспект економских проблема – проблеме рада и запослености у Србији у XXI веку.

Фокус на рад и запосленост није изабран случајно јер је управо у овим областима, не само у Србији, већ и у свету последњих деценија дошло до радикалних промена које су у току и које ће у наредним деценијама у потпуности изменити цивилизацијски амбијент. Ове промене су резултат убрзаног технолошког напретка али и глобалних кретања у којима традиционална схватања економије, културе, идентитета, државе, суверенитета у свим његовим видовима као да постају анахрона. Смисао ових промена често нисмо у стању у потпуности да разумемо, а још мање са поузданошћу да предвиђамо у ком правцу ће се оне одвијати.

Измењен цивилизацијски, а самим тим и економски амбијент који укључује рад и запошљавање подразумева и подразумеваће несатанак великог броја досадашњих послова чију сврсисходност до сада нисмо доводили у питање и потребе за пословима од којих су неки већ у овом тренутку доминантни, док неке, који ће бити доминантни у наредним деценијама, тек назиремо у свом заметку. То, са друге стране, подразумева не само економско престојавање већ и радикалне промене образовног система који би обезбедио компетентност за послове будућности, али и отварање могућности за преквалификацију запослених на „традиционалним“ пословима.

Када је реч о Србији, наведени проблеми су израженији имајући у виду и демографски пад са суморним пројекцијама у наредним деценијама. Пошто су промене о којима је реч глобалне и нису ограничене само на Србију, један од кључних изазова са којима се суочавамо у не тако далекој будућности биће компатибилност и конкурентност у новом хоризонту послова. Престројавање у том правцу би требало да почне одмах, захватајући све сегменте друштва – од образовања и науке до правне регулативе.

У уводном раду Зборника под насловом „Изазови тржишта рада и запослености у Србији у XXI веку“ Михаила Арандаренка дата је шира слика проблема са којима се суочава запосленост и тржите рада у Србији.

Већи део Зборника посвећен је социјалним аспектима промена које су у току и које предстоје, а детаљније су размотрени у радовима Гордане Крстић, Јелене Жарковић Ракић и Марка Владисављевића, Драгане Марјановић, Марија Рељановића, Милене Драгићевић Шешић и Раде Дрезгић, Зорана Стојиљковића и Слободана Цвејића.

Демографским аспектима рада и запошљавања посвећени су радови Горана Пенева, Мирјане Рашевић и Славице Ђукић Дејановић, и академика Драгана Шкорића који је са групом аутора приложио рад под насловом „Перспективе развоја села и пољопривреде у Србији до 2040. године“.

Институционалним проблемима везаним за тржиште рада посвећен је рад Маје Јандрић и Драгана Алексића. У раду Ивана Николића, Јурија Бајеца и Љиљане Пејин Стокић анализира се сценарио економског развоја до 2040. године, са нагласком на овладавању неопходним вештинама које захтева дигитализација, али и комплекснија организација рада. Прилагођавању промена које предстоје посвећен је и рад Дејана Б. Поповића у коме је посебна пажња посвећена роботизацији која ће за последицу имати губитак посла великог броја радника који ће морати да се преквалификују за нове послове.

Радови садржни у овом Зборнику дају јаснију слику проблема запослености са којима се већ сада суочавамо, а који ће у времену које пред нама постати акутни. Иако не дају недвосмислене препоруке, њихов значај је у систематској идентификацији проблема запослености у Србији у садашњем времену и времену које нам предстоји.

Александар Костић

РЕЧ ВЛАДИМИРА С. КОСТИЋА,
ПРЕДСЕДНИКА СРПСКЕ АКАДЕМИЈЕ
НАУКА И УМЕТНОСТИ

Поштовани чланови Српске академије наука и уметности, поштована госпођо Ђукић-Дејановић, поштовани господине Боричићу, драги учесници, даме и господо.

Ја бих ово своје излагање и поздрављање могао да завршим једноставном реченицом да ми је веома драго, да ми је искрено задовољство што данас држимо овај скуп. Као што видите, пред нама су три зборника који су посвећени образовању, науци, и овај последњи посвећен култури који је управо изашао испод штампарске пресе. Данас у том реду одржавамо четврти скуп посвећен економији, тачније проблему запошљавања у XXI веку у Србији. Реч је, дакле, о покушају антиципације проблема са којима се сусрећемо и са којима ћемо се тек сусретати, са идејом да у овом низу ускоро осване и четврти зборник са овог сакупа.

О чему је заправо реч? Наиме, у оквиру Одбора за филозофију и друштвену теорију којим руководи професор Костић, започет је циклус под насловом „Стратешки правци развоја Србије у XXI веку“ који је замишљен као понављање петогодишњих целина у оквиру којих се једном годишње обрађује по једна тема из пет кључних области: образовања, науке, културе, економије (као ове године) и државног уређења. Циљ је да иза ових скупова остану писани трагови у виду зборника који су пред вама. Када се циклус заврши све почиње из почетка. Тако да ће, ако не ми, онда неки други људи у годинама пред нама имати прилике да виде како су у размацама од по пет година озбиљни и забринути људи у Србији видели сваку од ових пет кључних тема, шта се мењало, шта се побољшавало или нажалост погоршавало.

Данашњи четврти скуп с овим амбициозним науком карактерише неколико детаља. Ја ћу се задржати само на најважнијем. У претходном периоду Српска академија наука и уметности је покушала да у оквиру мреже научних и уметничких институција са којима делује и сарађује омогући простор слободне и неусловљене комуникације за разматрање актуелних проблема, суочавање наше средине са низом цивилизацијских дилема и оним што је неопходно за предвиђање

цивилизацијских токова и промена да нас оне не би изнова и изнова изненађивале. Јавности је промакло да је САНУ барем у делу тих активности, поред стручне критике, градила и оставила мостове кроз предлоге за превазилажење уочених проблема. Колико је у томе успела не бих сада о тужним темама.

Данашњи састанак има три организатора, и то је кључно. Поред САНУ, то је Комисија за демографију и популациона питања Владе Републике Србије (поздрављам госпођу Славицу Ђукић-Дејановић која руководи овим активностима) са којом САНУ има не само потписан уговор о сарадњи већ за сада, истина, само краћи списак претходно одржаних активности. Међутим, посебно тежиште свог задовољства ја бих ставио на могућности да поздравим трећег организатора овог скупа – Економски факултет Универзитета у Београду са којим САНУ има уговор о сарадњи. Значај сарадње са овом институцијом на овом месту и у ово време не треба образлагати. Налазим за сходно да нагласим да је ова сарадња за САНУ од изузетног значаја.

Да завршим. Овај простор, барем док будемо могли да га контролишемо, остаје отворен за слободно и критично сучељавање мишљења, научно сагледавање феномена прошлости и садашњости, и да будем мало песимистичан, евентуалне будућности. Подсећам, мото претходног скупа који је био посвећен култури био је „Неслагање без љутње“. Данашњи скуп још увек нема свој мото, али чини ми се би се он могао наћи у некој успешнијој парафрази реченице „Иза сваког става, пре свега, одговорност.“

Хвала вам.

РЕЧ СЛАВИЦЕ ЂУКИЋ ДЕЈАНОВИЋ,
МИНИСТАРКЕ БЕЗ ПОРТФЕЉА У ВЛАДИ РЕПУБЛИКЕ
СРБИЈЕ ЗАДУЖЕНЕ ЗА ДЕМОГРАФИЈУ
И ПОПУЛАЦИОНУ ПОЛИТИКУ

Уважени председниче Српске академије наука и уметности, господине Костићу, уважени председавајући, поштовани академици, даме и господо, колегинице и колеге.

У име једног од суорганизатора и по редоследу и по значају у овом моменту заиста трећег, имам задовољство да констатујем да демографија налази своје место у овим просторима у Српској академији наука, по други пут у периоду од десет месеци. Та тема је уско везана са нашом данашњом темом – запосленост и рад у Србији у XXI веку. Нисам неко ко воли цитате, али ћу поменути Цицерона који је говорио да рад крепи младост, весели старост, краси срећу, а несрећи пружа утеху. Овај садржај може бити близак беби-бум генерацији, људима рођеним између 1945. и 1946. године који ће 2021. већ изаћи из оне групе наших суграђана који припадају радно активном становништву. Демографски индикатори и рад се преплићу, условљавају једни друге, а лоши демографски индикатори, нажалост, говоре о чињеници да нас је све мање и за рађање и потенцијално за рад. У том смислу Влада Републике Србије оцењује да је пре доношења било каквих одлука заиста важно чути шта каже струка и да почне то и на делу да примењује као принцип свог рада. Колико успешно, показате време.

Чињеница је да се Влада Републике Србије Агендом 2030 одрживог развоја Уједињених нација, документом који је ратификован у Скупштини, определила да кроз циљ под бројем један смањи сиромаштво, да кроз циљ под бројем осам ове агенде убрза процес запошљавања и створи услове да што већи број људи живи од свог рада и да води рачуна о достојанству рада да кроз циљ под бројем шеснаест, између осталог, ради на инклузивном друштву које ће укључити све у рад према својим способностима. Све ово говори у прилог томе да су трендови данашњег и сутрашњег рада постали предмет ангажовања великог броја учесника Владе Републике Србије, који са различитих аспеката раде на овим темама. Време ће показати колико успешно.

Влади Републике Србије је част да сарадња са Српском академијом наука и уметности и Економским факултетом у Београду постаје реалност. У том смислу преносим поздраве чланова Владе и жељу да рад буде успешан.

Захваљујем.

НЕАКТИВНОСТ ЖЕНА НА ТРЖИШТУ РАДА СРБИЈЕ: АНАЛИЗА УЗРОКА И ПОЛИТИКА КОЈЕ БИ ДОПРИНЕЛЕ РАСТУ ЗАПОШЉАВАЊА

Јелена Жарковић Ракић

*Економски факултет, Универзитет у Београду
и Фондација за развој економске науке*

Марко Владисављевић

Институт економских наука и Фондација за развој економске науке

Сажетак. Висока стопа активности на тржишту рада је важна за економски раст посебно у популацији која убрзано стари. Упркос побољшањима основних индикатора стања на тржишту рада последњих година, неактивност је и даље веома раширена у Србији. Главни циљ овог рада је да идентификује подгрупе популације које имају посебно високе стопе неактивности и утврди главне узроке нетрагања за послом у овом делу популације радног узраста. С обзиром на значајно већи број жена у контингенту неактивних, детаљније се разматрају њихов субјективни статус на тржишту рада, разлози за неактивност и политике које би могле да допринесу њиховом већем радном ангажовању.

Кључне речи: неактивност, тржиште рада, Србија

Ситуација на тржитиу рада Србије бележи одређена побољшања од 2014. године наовамо. Према подацима из Анкете о радној снази (АРС), стопа запослености за популацију радног узраста (15–64 године) порасла је са 50,7% у 2014. години на 55,2% у 2016. години, док је стопа незапослености у истом периоду опала са 19,9% на 15,9%. Стопа неактивности, која показује број људи који немају посао, али га и не траже активно, смањена је са 36,7% на 34,4%.

Упркос повољним трендовима претходних година, стопа неактивности је и даље једна од највиших у региону. Разлика у стопама неактивности између наше државе и држава у региону настала је у периоду након избијања економске кризе 2008. године – док се пад запослености услед кризе у земљама у региону углавном „прелио“ у незапосленост, у Србији се значајан део оних који су изгубили посао повукао из радне снаге у неактивност. Према подацима из АРС-а, у периоду од 2008. до 2013. године број неактивних увећао се за око 300.000 становника, а стопа неактивности порасла је за око 5 процентних поена.

Ипак, након 2013. године, долази до одређених промена. Пре свега, средином наредне године усвојен је Закон о раду, а намера законодавца је била да се повећа флексибилност тржишта рада, с обзиром на то да је у оквиру закона олакшан процес отпуштања и запошљавања радника. Додатно, у оквиру закона дефинисано је да се отпремнине везују само за године пословања код последњег послодавца, уместо ранијег правила које је везивало отпремнине за целокупан радни век, а што је требало да олакша запошљавање старије популације. Према анкети која се спроводи међу послодавцима у циљу конструисања Индекса глобалне кокурентности Светског економског форума, први пут ове године послодавци указују на напредовање у условима пословања управо у делу флексибилнијег запошљавања и отпуштања. Додатно, на смањење броја неактивних појединаца утицале су и измене Закона о пензијском и инвалидском осигурању, усвојене крајем 2014. године, које су смањиле прилив нових пензионера више него што се очекивало, пре свега повећањем старосне границе за одлазак у пензију за жене и увођењем актуарских пенала за превремено пензионисање. Ова реформа је на тај начин допринела трајном смањењу расхода за пензије и побошљала стање јавних финансија. (Фискални савет, 2017)

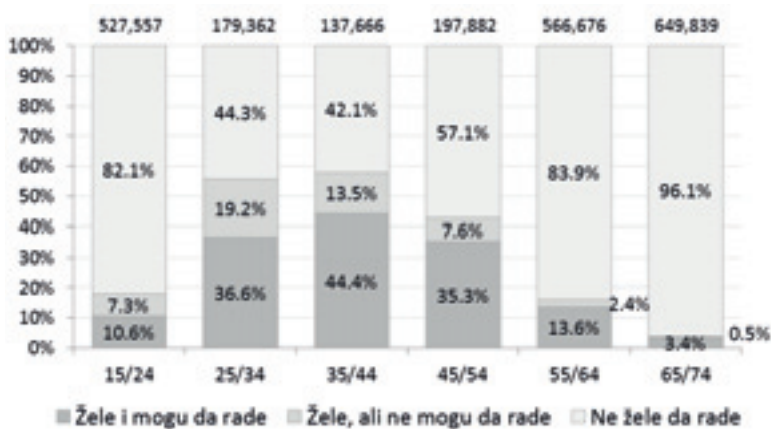
Циљ овог рада је да детаљно испита основне групе неактивних лица у Србији, као и разлоге њихове неактивности, користећи податке из Анкете о радној снази из 2016. године, чиме се, након овог краћег увода, бавимо у другом поглављу рада. Као што ћемо показати, поред пензионера, који чине приближно једну трећину неактивних, једнако бројна група неактивних радног узраста су и ученици и студенти. (Арандаренко et al., 2012) Међутим, и једна и друга група су веома далеко од активације на тржишту рада. За разлику од њих, остали неактивни појединци старости од 25 до 54 године у већем броју случајева исказују жељу за радом те је наше мишљење да би активационе политике требало најпре усмерити ка овом контингенту популације. Посебно, имајући у виду да у старосној групи са највишим могућностима за активацију (25–54) има двоструко више неактивних жена него мушкараца, у трећем поглављу бавимо се детаљније разлозима њиховог нетрагања за послом. Четврто поглавље анализира политике које би помогле женама да ускладе посао и породичне обавезе, с обзиром на то да је ово најчешће препрека за њихово значајније радно ангажовање. Последњи одељак закључује рад.

1. Основне групе неактивних лица

Из једног броја ранијих истраживања положаја различитих група на тржишту рада у Србији (нпр. Крстић et al., 2010), познато је да млади, стари и особе средњих година, поред тога што имају различите вредности стопа неактивности (и осталих индикатора тржишта рада), имају и различите узроке неактивности.

Иако се често група старијих дефинише као особе старе између 55 и 64 године, у овом раду одлучили смо да анализирамо радну популацију по дефиницији ЕУРОСТАТ-а која обухвата особе старе између 15 и 74 године. То је, такође, у складу са приступом активног старења и очекиваном тенденцијом продужавања формалне границе за пензионисање, при чему треба имати у виду и да се статуси запосленог и пензионера у статистици радне снаге међусобно не искључују.

Анализа трендова неактивности у Србији спроведена је на подацима из Анкете о радној снази (АРС) из 2016. године. АРС је истраживање које спроводи Републички завод за статистику (РЗС) четири пута годишње, које даје национално и регионално репрезентативне податке о тржишту рада у Србији и представља основни инструмент за процену кључних индикатора тржишта рада (као што су стопа запослености, незапосленост и неактивност) у Србији, као и у Европској унији. Подаци укључују пондере, израчунате од стране РЗС-а, који се користе да би се резултати кориговали за вероватноћу да домаћинство буде одабрано у узорак из популације домаћинстава, и како би индикатори из анкетних података рефлектовали популационе величине.

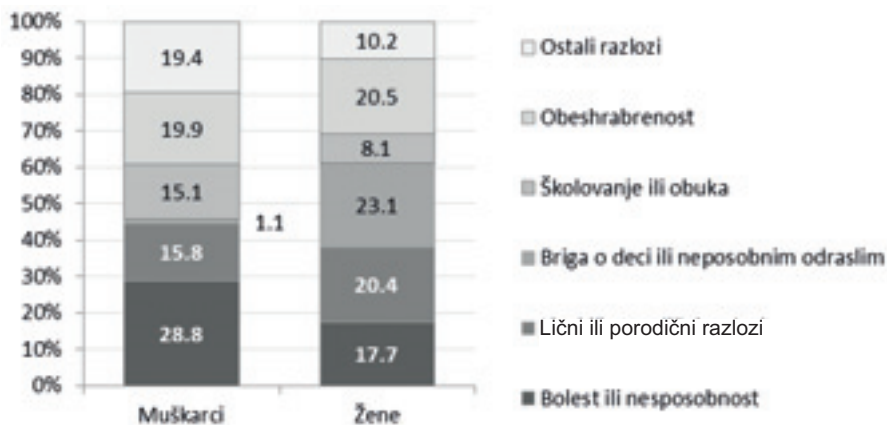
Слика 1. Групе неактивних према годинама старости

Извор: Сопствене калкулације на основу података из АРС-а из 2016. године

2. Разлози неактивности

Као што можемо да видимо (Слика 1), међу неактивнима најбројнији су млади, узраста од 15 до 24 године, и особе у две најстарије узрадне категорије (55–64 и 65–74 године). Сличност између ове две групе је и у томе што у оквиру сваке изразито доминира број лица која не желе да раде. Код младих, учешће особа које не желе да раде износи 82,1%, док код особа старости од 55–64 овај проценат износи 83,9%, док међу најстаријима (65–74), очекивано, учешће оних који не желе да раде је највише и износи 96,1%. Наравно, разлози због којих ове групе не траже посао су различити. Код млађе популације то је најчешће школовање или обука и немогућност усклађивања ових обавеза са активним учествовањем на тржишту рада, док је код старијих у питању пензија, али и постепено губљење радне способности.

С друге стране, међу појединцима од 25 до 54 године проценат оних који желе и могу да раде је много већи и у просеку износи око 47%, са извесним разликама по узрадним подгрупама (Слика 1). Додатно, 13,2% неактивних у оквиру ове старосне групе жели да ради, али није у могућности да почне да ради. Зато се у наставку рада бавимо овом групом неактивних појединаца јер сматрамо да су они много ближи укључивању на тржишту рада.

Слика 2. Неактивна лица старости од 25 до 54 године, према разлозима неактивности
Извор: Сопствене калкулације на основу података из АРС-а из 2016. године.

У оквиру старосне групе 25–54 има скоро двоструко више неактивних жена него мушкараца (тачније, 340.000 жена наспрам 175.000 мушкараца). Слика 2 показује разлоге њихове неактивности. Најочљивија разлика међу половима јесте чињеница да чак 23,1% жена,

наспрам 1,1% мушкараца, наводи бригу о деци или старима као разлог своје неактивности. У апсолутним бројкама, чак 77. 000 жена не тражи посао управо из овог разлога. То показује да су жене, много чешће него мушкарци, неактивне услед чињенице да не могу да ускладе обавезе бриге о деци или неспособним одраслим особама са захтевима на тржишту рада. Додатно, 20,4% жена (наспрам 15,8% мушкараца) наводи као разлог своје неактивности друге личне или породичне разлоге.

С друге стране, учешће обесхрабраних неактивних је код оба пола приликом једнако и износи око 20%. Учешће обесхрабраних у Србији значајно је више него у Европској унији, где за исту узрасну категорију износи око 8%. Ова чињеница указује на то да велики део неактивних представља дугорочно незапослена лица, која су се, услед дугогодишњег неуспешног трагања за послом повукла у неактивност. Висока обесхрабреност вероватно је делимично последица и економске кризе, у току које су стопе незапослености биле на значајно вишем нивоу него данас.

Најзад, на основу Слике 2 видимо да мушкарци имају значајно веће учешће оних који су неактивни услед образовања (15,1% наспрам 8,1% код жена) болести и неспособности (28,8%, наспрам 17,7%), као и услед осталих разлога (19,4% наспрам 10,2%). Како неактивних жена има двоструко више него мушкараца у оквиру ове узрасне групе, ове бројке у ствари указују на приближно једнак апсолутни број мушкараца и жена који су неактивни из наведених разлога. Узимајући у обзир број неактивних мушкараца и жена старости од 25 до 54 године и разлике у разлозима њихове неактивности, у наредном поглављу детаљније се бавимо профилем неактивних жена ове узрасне групе, као и разлозима за њихову мању активност у односу на мушкарце. Затим се у поглављу четири фокусирамо на политике које би могле да допринесу њиховом већем учешћу на тржишту рада.

3. Неактивност жена старих од 25 до 54 године

Неактивност жена се најчешће у литератури разматра из перспективе породичне понуде рада, односно рада који жене улажу у домаћинству. У том смислу, анализа неактивности жена нужно мора обухватити и информације о потребама за радом код куће, као што су брачни статус и број деце. Како млађа деца по правилу захтевају већу количину рада код куће, у овој анализи под децом подразумеваће се особе до 14 година старости¹.

1 У овој анализи, одлучили смо се за ову дефиницију деце, због тога што особе старе 15 и више година представљају део радног контингента, па су у контексту анализе тржишта рада способне да се брину о себи.

Табела 1 показује да родитељство код жена старости од 25 до 34 године значајно одређује њихово укључивање на тржиште рада, с обзиром на то да су стопе неактивности знатно више код жена које имају децу него код оних које их немају. Ова тенденција је посебно изражена код самохраних мајки, код којих стопа неактивности износи чак 31%. Ово је и очекивано будући да су у том периоду деца млађа и захтевају више неге од стране својих родитеља.

С друге стране, код жена из наредне узрасне категорије (од 35 до 44 године) разлике између група се смањују. Нешто вишу стопу неактивности у односу на остале групе жена и даље имају самохране мајке (у просеку за око 4,5 процентних поена). Укупно посматрано жене из ове старосне групе имају значајно нижу стопу неактивности у односу на млађу и старију популацију. Коначно, за најстарију узрасну категорију (од 45 до 54 године), деца нису више релевантан фактор активности, па је стопа неактивности, помало изненађујуће, виша за особе које су без деце. Овај тренд је вероватно последица мањих обавеза приликом одгајања нешто старије деце, али и чињенице да у породицама са децом постоје веће потребе за новчаним средствима, па се у тој ситуацији жене чешће укључују на тржиште рада.

Табела 1. *Стопа неактивности жена према старости и породичном стању*

	25/34	35/44	45/54	Укупно
Ван брака, без деце до 14 година	22,8%	18,3%	28,1%	23,2%
У браку, без деце до 14 година	18,3%	19,2%	28,6%	25,6%
Ван брака, са децом до 14 година	30,9%	23,3%	21,0%	26,3%
У браку, са децом до 14 година	27,1%	18,5%	21,2%	22,3%
<i>Укупно (све жене)</i>	<i>25,1%</i>	<i>19,1%</i>	<i>27,6%</i>	<i>23,9%</i>

Извор: Сопствене калкулације на основу података из АРС-а из 2016. године

У структури неактивних жена према субјективном статусу на тржишту рада, и то у групи која има старију децу, доминирају: „незапослене“ неактивне жене (44,8%), које за себе наводе да су незапослене, али које не траже активно посао, и жене које за себе наводе да су домаћице (36,4%). Неактивност ове две групе детаљније ћемо разматрати у наставку текста. Осим ове две групе, значајно је учешће и жена које су и даље на образовању (7,7%), код млађих, као и пензионерки и особа са инвалидитетом (са 4,7% и 4,1%), код старијих припадница ове узрасне групе.

Табела 2. Структура неактивних жена старости 25–54 према самопроцењеном главном статусу на тржишту рада

Незапослено лице	44,8%
Студент или ученик	7,7%
Пензионер	4,7%
Лице са инвалидитетом	4,1%
Домаћица	36,4%
Остала неактивна лица	2,3%
	339.345

Извор: Сопствене калкулације на основу података АРС-а из 2016. године

Као што је већ речено, од укупно 340.000 неактивних жена, највише њих за себе наводи да су домаћице (око 125.000) или да су незапослене, иако заправо нису активне у проналажењу посла (њих око 150.000). Основна разлика између ове две групе жена је у могућности њихове активације на тржишту рада. Док око две трећине „незапослених“ неактивних жена (67,8%) наводе да желе да раде, овај проценат у групи домаћица је значајно нижи (39,0%, Табела 3).

Табела 3. Структура „незапослених“ неактивних и домаћица старости 25–54 године према могућности запошљавања

	Незапослене	Домаћице
Желе и могу да раде	49,5%	27,9%
Желе, али не могу да раде	18,3%	11,2%
Не желе да раде	32,2%	61,0%

Извор: Сопствене калкулације на основу података из АРС-а из 2016. године

У погледу разлога неактивности, „незапослене“ неактивне жене и домаћице се ипак не разликују у великој мери. Највећи број ових жена неактиван је због бриге о деци или старима (28,3% незапослених и 27,3% домаћица) и других личних или породичних разлога (23,1% и 27,0%). Следећи разлог је обесхрабреност услед немогућности проналажења посла са учешћем од око једне четвртине у обе групе, док су нешто ређе заступљени болест или неспособност или остали разлози.

Табела 4. Разлози неактивности жена старијих 30–55 година према главном статусу, %

	Незапослене	Домаћице
Болест или неспособност	12,4%	13,8%
Брига о деци или одраслим неспособним лицима	28,3%	27,3%
Лични или породични разлози	23,1%	27,0%
Обесхрабреност	24,8%	25,3%
Остали разлози	11,4%	6,6%

Извор: Сопствене калкулације на основу података из АРС-а из 2016. године

Слика 3 указује на основне узроке неактивности код жена које су неактивне услед бриге о деци или одраслим неспособним лицима. Скоро две трећине жена из ове групе узрок своје неактивности виде у недоступним или неисплативим услугама чувања деце (65,8% домаћица и 65% неактивних незапослених), а додатних око 7% у недоступним или неисплативим услугама чувања болесних или немоћних лица.

Слика 3. Узроци неактивности услед бриге о деци или одраслим неспособним лицима, жене 25 до 54 године, према главном статусу

Извор: Сопствене калкулације на основу података из АРС-а из 2016. године

Основна разлика између ове две групе жена је у мотивисаности за проналажење посла. Нешто виша мотивисаност незапослених неактивних за проналажење посла лежи у њиховим повољнијим карактеристикама за запошљавање. Код незапослених неактивних жена значајно

је више заступљено учешће вишег или високог образовања (18,7% наспрам 3,1% код домаћица) и средњошколског образовања (62,0% наспрам 49,9% код домаћица). Додатно, 57,6% неактивних жена има радно искуство, за разлику од 40,3% домаћица. Упркос разликама, обе групе имају мали капацитет зарађивања, односно услед генерално ниског нивоа образовања и ограниченог радног искуства, и када изађу на тржиште рада не могу да очекују високу зараду. То би требало имати у виду када се осмишљавају политике које би могле да допринесу њиховом укључивању на тржиште рада.

4. Политике које могу да допринесу већој радној активацији жена

4.1. Улога предшколских установа у активацији жена

Истраживања показују да је учешће жена које имају децу на тржишту рада у директној сразмери са доступношћу и ценом услуга бриге о деци (Del Boca 2002; Del Boca and Vuri 2007; Naan and Wrohlich 2009). Анализа из претходног поглавља указује на то да је стопа неактивности жена из узрасне категорије 25–34 значајно виша код жена које имају децу него код оних које немају. Како жене из ове старосне групе најчешће имају децу нижег узраста и како је похађање основног образовања већ обавезно, у наставку анализирамо доступност предшколских установа у Србији.

У Документу о Европској стратегији за унапређење једнакости између жена и мушкараца за период 2010–2015. године запажа се следеће:

Уштикај родитељства на учешће на тржишту рада и даље се веома разликује кад су у питању жене и кад су у питању мушкарци у Европској унији данас, зато што жене и даље носе већи део терета обавеза везаних за вођење породице [...] Државе чланице које су донеле мере политике за усклађивање словних и породичних обавеза као резултат имају да велики број мушкараца и жена ради и да је стопа рађања релативно одржива (ЕК 2010, 4).

На самиту у Барселони 2002. године, Европска комисија је дошла до закључка да би требало да државе чланице усвоје мере које стимулишу делују на учешће жена на тржишту рада и с тим у вези формулисани су тзв. циљеви из Барселоне који треба да осигурају: (1) да најмање 90% деце похађа предшколске установе у узрасту између треће године живота до узраста који је законом прописан за полазак у школу и (2) да најмање 33% деце млађе од три године похађа предшколске установе. (Plantenga and Siegel 2004)

Извештај о напретку у остварењу циљева који су зацртани на конференцији у Барселони говори да је свега осам земаља успело да досегне циљеве о којима су државе чланице том приликом постигле договор везано за доступност и приступачност услуга бриге о деци (RAND Europe 2014). Зато је Европска комисија нагласила да државе чланице Европске уније морају да појачају напоре које улажу у циљу јачања пружања услуга бриге о деци ако желе да Унија достигне зацртани циљ да до 2020. године има стопу запослености од 75 процената (ЕК 2013).

Коришћење формалних институција у Србији за бригу о деци предшколског узраста је много мање од нивоа који су зацртани као циљеви на конференцији у Барселони. Коришћење услуга за бригу о деци до три године живота је 17 процентних поена ниже од тзв. циљева из Барселоне (Табела 5). Ово је слично ситуацији у другим земљама југоисточне Европе као што су Бугарска, Хрватска, Република Чешка, Мађарска, Пољска, Румунија и Словачка (ЕК 2014б; RAND Europe 2014). Број деце узраста између треће године живота и законске старосне границе за полазак у школу која су прошла кроз неки од формалних модалитета за бригу о деци је још мањи: 30 процентних поена нижи од нивоа зацртаног у Барселони и сличан је ситуацији у Бугарској, Хрватској и Румунији. У Србији, као и у поменутих земљама, удео деце о којима се брину рођаци (најчешће баке и деке) веома је висок што може да указује на одређени културни образац који је заједнички свим овим земљама.

Табела 5. Коришћење формалних услуга бриге о деци у Србији

	Узраст до треће године живота	Узраст између треће и шесте године живота ¹
Број деце у строчној групи	207.045	251.205
<i>Упис у предшколско образовање</i>		
Апсолутни број	33.923	149.195
Стопа	16.4%	59.4%
<i>Рођаци и остали који брину о деци</i>		
Апсолутни број	93.386	117.649
Удео	45,1%	46,8%

¹ Шест година је законски прописана старосна граница за полазак у школу

Релативно ниска стопа коришћења формалних услуга бриге о деци у Србији може се објаснити недостатком довољног броја установа које пружају ту врсту услуга а не само одлучивањем у породици које је под утицајем рестриктивних социјалних норми и негативног поимања квалитета тих услуга. Ивић, Пешикан и Јанков (2012) показују да, иако се број институција за бригу о деци повећавао из године у годину за последњих двадесет година, тај број још увек није довољан да покрије сву децу предшколског узраста. Тај мањак је у 2015. години износио скоро 15.000 места у предшколским установама: 4.000 деце која нису могла да буду примљена и 11.000 деце која су примљена, али која су била изнад постојећих капацитета (Републички завод за статистику 2015б).

Ивић, Пешикан и Јанков (2012) такође су показали да је географска покривеност предшколских установа и даље лоша јер ових институција нема довољно у неразвијеним, сиромашним и руралним областима, управо тамо где је потреба за подстицајима и развојем у раном детињству највећа. Уницеф (2012) сугерише да постоје велике регионалне разлике у стопи уписа у установе предшколског типа код деце у старосној групи између три и пет и по година живота, тачније до старосне границе за похађање обавезног предшколског припремног програма. Општине које имају највећу покривеност предшколским образовањем налазе се у Београду или у Војводини, на северу. Две трећине општина у којима је стопа уписа била значајно испод националног просека припадају групи девастираних општина сходно Закону о регионалном развоју.

4.2. Рад са делимичним радним временом

У Европи је интензивније укључивање жена на тржиште рада започето деведесетих година прошлог века и то кроз стварање већег броја радних места са делимичним радним временом како би жене ускладиле породичне и пословне обавезе. Данас, у ЕУ чак 32,8% жена обавља послове са делимичним радним временом, а у Србији свега 11,8% жена (АРС).

Ранија истраживања су потврдила да је постојање минималне основице за плаћање доприноса за социјално осигурање једна од значајних препрека за увођење већег броја оваквих послова. (Arandarenko et al. 2012, Randjelovic et al. 2016)

Минимална основица за обрачун доприноса тренутно износи 35% просечне месечне бруто зараде, или приближно 22.000 динара. Између 2001. и 2004. године минимална основица је била диференцирана према

нивоу образовања. За неке групе (нпр. оне са високим образовањем) минимална основица је била виша од просечне зараде. Потом је 2004. године уведена униформна основица у износу од 40% просечне бруто зараде, а потом 2007. снижена на 35% просечне бруто зараде. Када је бруто минимална зарада нижа од минималне основице за плаћање доприноса, минимална основица се користи за обрачун доприноса. Међутим, као што показује Табела 6, кроз целокупан период од 2005. године наовамо, бруто минимална зарада за пуно радно време била је виша од минималне основице што би значило да радници који раде пуно радно време при минималној заради не би требало да буду погођени постојањем минималне основице. Ипак, с обзиром на често непоштовање исплате минималне зараде у пракси, минимална основица служи као оријентир за плаћање доприноса

Табела 6. Однос између бруто минималне зараде и минималне основице за плаћање доприноса

	Бруто минимална зарада	Минимална основица за доприносе
2005.	10.156	9.473
2006.	11.254	11.806
2007.	13.904	12.879
2008.	17.416	15.217
2009.	20.578	15.797
2010.	21.305	16.166
2011.	23.198	17.806
2012.	26.399	19.459
2013.	27.043	20.884
2014.	26.941	21.246
2015.	27.600	21.500
2016.	28.700	22.200

Извор: обрачун аутора

Посебно, уколико би неко желео да прихвати посао са делимичним радним временом и месечно зарађује мање од 21.000 динара, допринос се не плаћа на стварни износ зараде, већ на износ минималне основице.

Постојање минималне основице, стога, повећава трошкове рада за послодавце који разматрају увођење послова са делимичним радним временом, а то највише погађа појединце који имају низак капацитет зарађивања. Као што смо већ показали, управо је то одлика неактивних жена старости од 25 до 54 године услед њиховог релативно ниског образовног нивоа и малог радног искуства. Уколико би и нашле посао са делимичним радним временом, оне би могле да се надају примањима у нивоу минималне зараде, што би значило да би месечно остваривале мање од двадесетак хиљада динара, али би послодавци за њих морали да плаћају доприносе на виши износ, износ минималне основице.

Једна од опција која би могла да се размотри јесте укидање минималне основице за доприносе и плаћање доприноса на стварни износ зараде. Мање радикална опција би била прилагођавање минималне основице стварним часовима рада. На пример, уколико неко ради полчасовно радно време, његова основица за доприносе би износила 50 процената од садашње минималне основице. Овај појединац би месечно зарађивао, у складу са законском минималном најамнином по часу рада, око 10.000 динара, а основица за доприносе би била једнака оствареној заради.

Друга могућност је да се примени смањење доприноса само за оне који примају минималну зараду. Примера ради, Немачка, која се двехиљадитих година суочавала са релативно високом стопом незапослености, увела је прогресивну скалу доприноса након што је најнижа примања до 400 евра месечно изузела од плаћања доприноса. Оваква политика смањује трошкове рада за нискоквалификоване раднике и за послове са непуним радним временом, а у Немачкој је посебно повећала понуду рада међу женама. (Gaskarth, 2014)

5. Закључна разматрања

Висока неактивност популације радног узраста значи да земља није у стању да искористи свој највреднији ресурс, а то су људи. Suberes and Teignier (2015) су показали да би веће учешће жена у радној снази у Србији повећало наш бруто домаћи производ за 9,3%. У раду смо показали да је, упркос скорашњим побољшањима стања на тржишту рада, број неактивних појединаца и даље висок и зато смо сматрали да је неопходно испитати основне подгрупе неактивне популације и рашчланити разлоге њихове неактивности.

Показали смо да су неактивни најбројнији у популацији од 15 до 24 године, што се објашњава периодом учења и студирања, као и након 65 година старости због пензије. У ове две групе, преко 80% појединаца

не жели да ради. С друге стране, међу лицима узраста од 25 до 54 године скоро половина жели и може да ради, те оцењујемо да су они ближи укључивању на тржишту рада. Додатно, у овој групи има скоро двоструко више жена него мушкараца, тако да се у фокусу нашег рада налазе њихови разлози за неактивност и политике које би могле да подстакну њихово радно ангажовање.

Анализирањем података из најновије Анкете о радној снази уочавамо да су родитељство и брига о старима значајан фактор неактивности жена. Такође, увиђамо да неактивне жене имају релативно низак образовни ниво и мало радног искуства, што умањује њихов капацитет зарађивања. Другим речима, и када би добиле прилику за запослење, оне би могле да се надају минималним примањима. Имајући то у виду, разматрамо политике које би могле да допринесу већој радној активности жена. У првом реду, анализирањем података о степену коришћења предшколских установа увиђамо да у том погледу значајно заостајемо за циљевима који су постављени на нивоу Европске уније, а који препоручују да најмање трећина деце узраста до три године и најмање 90% деце од три до шест година старости похађа предшколско образовање. Разлоге можемо наћи у недовољним капацитетима предшколских установа, посебно у мање развијеним и сиромашнијим регионима земље. С тим у вези, да би се подстакле жене, посебно оне са малом децом, да се активно укључе у трагање за послом, неопходно је повећати број предшколских установа.

Надаље, по угледу на земље Европске уније које су деведесетих година прошлог века повећале број запослених жена кроз стварање већег броја радних места са делимичним радним временом, потребно је размотрити политике које доприносе да данас свега 12% жена у Србији, а чак 33% у Европској унији има посао са непуним радним временом. Као што смо показали у раду, постојање минималне основице за плаћање доприноса повећава трошкове рада за послодавце који би желели да понуде послове са непуним радним временом. Минимална основица је у нивоу нето минималне зараде за пуно радно време, а жене које се налазе у контингенту неактивних не би могле да очекују зараду већу од минималне. С тим у вези, уколико би желеле да имају посао са делимичним радним временом, послодавац би за њих морао да плати доприносе на основицу која је већа од њихове зараде. Укидање минималне основице или смањење стопе доприноса за примања до нивоа минималне зараде допринело би смањењу трошкова рада за послодавце који желе да повећају понуду послова са делимичним радним временом.

ЛИТЕРАТУРА

- Arandarenko, M., Žarković-Rakić, J., Vladisavljević M. (2012): *'From inactivity to work: unleashing the untapped potential of the labour force in Serbia'* in 'From Global Crisis to Economic Growth. Which Way to Take?' Volume I, Faculty of Economics, University of Belgrade, pp. 269–296
- Cuberes, D. and M. Teignier, 2015: "How Costly Are Labor Gender Gaps? Estimates for the Balkans and Turkey." Policy Research Working Paper 7319, World Bank, Washington, DC.
- Del Boca, D. 2002. "The Effect of Child Care and Part Time Opportunities on Participation and Fertility Decisions in Italy." *Journal of Population Economics* 15 (3): 549–73.
- Del Boca, D., and D. Vuri. 2007. "The Mismatch between Employment and Child Care in Italy: The Impact of Rationing." *Journal of Population Economics* 20 (4): 805–32.
- EK (Evropska komisija). 2011. "Strategy for Equality between Women and Men 2010–2015." European Union, Luxembourg.
- EK (Evropska komisija). 2013. "Barcelona Objectives: The Development of Child-care Facilities for Young Children in Europe with a View to Sustainable and Inclusive Growth." EC, Brussels. http://europa.eu/epic/news/2013/20130704-ec-progress-report-barcelona_en.htm.
- Gaskarth G. (2014) The Hartz Reforms ...and their lessons for the UK. Centre for Policy Studies, October 2014
- Haan, P., and K. Wrohlich. 2009. "Can Child Care Policy Encourage Employment and Fertility? Evidence from a Structural Model." IZA Discussion Paper 4503, Institute for the Study of Labor, Bonn, Germany.
- Ivić, I., A. Pešikan, and R. Jankov. 2012. "Situation Analysis of Educational Institutions Network, Human Resources, and Educational Statistic in Serbia." Ministry of Education, Belgrade.
- Крстић, Г., Арандаренко, М., Нојковић, А., & Владисављевић, М. (2010). Положај рањивих група на тржишту рада Србије. Програм Уједињених нација за развој (UNDP) Србија – Сектор за инклузивни развој, Београд.
- Plantenga, J., and M. Siegel. 2004. "European Childcare Strategies." Paper presented at the CMK Foundation of Childcare and the Ministry of Social Affairs and Employment of the Netherland's conference "Child Care in a Changing World," Groningen, the Netherlands, October 21–23.
- Rand Europe. 2014. "Use of Childcare in the EU Member States and Progress towards the Barcelona Targets." Short Statistical Report 1 (April), European Commission, Brussels.
- UNICEF (United Nations Children's Fund). 2012. "Investing in Early Childhood Education in Serbia: Costing Models for Ensuring Preschool Education for All." UNICEF Working Paper (September), Belgrade, UNICEF-Serbia.

Žarković-Rakić, J., Ranđelović, S., & Vladislavljević, M. (2016). Labour market effects of social security contributions reform in Serbia. *Economic Annals*, 61(208), 73–91.

Žarković-Rakić, J., & Vladislavljević, M. (2016). Women's access to economic opportunities in Serbia. *Bankarstvo*, 189–278.

WOMEN'S INACTIVITY IN THE SERBIAN LABOR MARKET: ANALYSIS OF
CAUSES AND POLICIES THAT MIGHT CONTRIBUTE TO EMPLOYMENT
GROWTH

Jelena Žarković Rakić

*Faculty of Economics, University of Belgrade, and Foundation
for the Advancement of Economics*

Marko Vladislavljević

Institute of Economic Sciences and Foundation for the Advancement of Economics

Summary. High labour market activity is important for achieving reasonable economic growth rates especially in the aging population. Despite recent improvements in the labour market indicators, inactivity in Serbia is still high. Aim of this paper is to identify groups of population with above the average labour market inactivity rates and determine main reasons for not searching for a job in this part of the working age population. Given high share of females among the inactive, we analyse in more details their subjective status in the labour market, reasons for inactivity and policies that could contribute to their higher participation.

Key words: Inactivity, Labour Market, Serbia